

Kitap Deęerlendirmesi ve Tenkitler

Veysel BAŐCI*

Milel ve Nihal, 20 (2), 2023 / ISSN: 1304-5482 / e-ISSN: 2564-6478
Gönderim Tarihi: 22.10.2023 / Kabul Tarihi: 11.12.2023 / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Sajad Amiri Bavandpour, **Őahadetnâmeha-î Süryanî-î Mesihîyân-ı İnan Der Asr-ı Sasanîyan** (Tahran, Pöl-i Firûz Yayınları, 1398/2019), 285 s.

Bavandpour'a ait *Sasanîler Dönemi İnan Hristiyanları Süryanî Hagi-yografileri* adlı eser, Süryanî kaynaklarında "Rdufyô Râbo رڤو ڤو رڤو / Büyük Kovuşturma" olarak addedilen ve MS. 339-379 yılları arasında vuku bulmuş olaylarda hayatını kaybetmiş Hristiyanların bu süre zarfında yaşadıklarına odaklanır. Britanya, Vatikan, Fransa, Almanya ve Bağdat'taki Süryanca koleksiyon/kroniklerden derlenmiş hagi-yografilerin bazıları ilk kez bu çalışmada Süryancalarından dünyadaki yaygın bir dile yani Farsçaya çevrilmiştir. Bu bakımdan eser; Joseph Assemanî, Marî ibn Süleyman, Paul Bedjan, Gernot Wiessener, Adday Șêr, Petrûs Haddad, Sebastian Brock gibi isimlerin çalışmaları ile Erbil ve Siirt Vekayinâmeleri gibi alanında yayınlanmış eserlerin bir tür tamamlayıcısı niteliğindedir diyebiliriz.

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi [<https://ror.org/051tsqh55>], İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Batman, Türkiye / Asst. Prof. Batman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Sufism, Batman, Türkiye [veysel.basci@batman.edu.tr], ORCID: 0000-0003-1525-0355.

Hıristiyanlık literatüründe din şehitleri ve azizlerin hayatını anlatan metinler ile bu metinlerin oluşturduğu edebî türe *hagiyografi/şahadetnâme* denir. Süryanî literatürde ise anonim düzyazı kabul edilen –ki bunlar içinde düzyazıdan şiire aktarılmış olan örnekleri de mevcuttur- pek çok hagiyografi vardır. Söz konusu hagiyografi koleksiyon ve kroniklerinden birisi de *II. Şapur Devri İran / Pers Şehitlerinin Amelleri* adlı koleksiyondur. Pek çok araştırmacıya göre bu hagiyografilerin en erken yazılanı V. yüzyıl başlarına aittir ve bu tarihten sonra yoğunluklu olarak yazılmaya başlanmıştır.¹ Nitekim Doğu Roma ile Sasanî rekabeti, Sasanî İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan kimi Hıristiyan toplulukların Doğu Roma'yla siyasî ve dinî bağları bulunduğu gerekçesiyle baskı ve şiddet altına alınmasıyla sonuçlanmış sancılı bir süreç olarak tarihe geçmiştir.² Özellikle II. Şapur (MS.309-379) döneminde Sasanî İmparatorluk sınırları içerisinde kalan Hıristiyanlar, “potansiyel Roma/Bizans işbirlikçisi, hainler” olarak görülmüş ve bu yaklaşımın bir sonucu olarak II. Şapur'un MS. 339 yılındaki emirnameyle birlikte önemli ruhban ve din adamları da dâhil pek çok Hıristiyan; ağır işkencelere maruz kalmıştır. Süryanî kaynaklarında “Rdufyō Rābo ربي ربابي / Büyük Kovuşturma / Felaket” olarak addedilen ve II. Şapur'un öldüğü MS. 379 yılına kadar devam eden olaylarda binlerce Hıristiyan yaşamını yitirmiştir. Bu kapsamda Doğu Kilisesi tarafından şehit kabul edilen özellikle ruhban ve azizlerin hagiyografileri de V. yüzyıldan itibaren Süryanî diliyle yazılmaya başlanmıştır. Öyle ki mezkûr hagiyografiler Doğu Süryanîliğinin yazılı mirası arasındaki en zengin koleksiyonlardan birisi kabul edilir. İranlı bazı araştırmacıların *parsā-nâme* ya da *veli-nâme* gibi isimler verdiği ve bir *menakıbnâme* türü olarak da görülebilecek bu hagiyografilerde abartılı, fantastik ve doğa üstü kimi bilgiler olsa da dönemin, sosyal, siyasî, dinî, coğrafi vb. daha pek çok hususuyla ilgili önemli ayrıntılar bulmak mümkündür. Örneğin mezkûr metinlerde Mecusî olarak addedilen Mazdaist inanç sahiplerinin tek tanrılı dinlere özellikle de Hıristiyanlara karşı yaklaşımları, kendi inanç değerlerini bu gruplara karşı dayatmaları, bu dayatmalar çerçevesinde taraflar arasında yaşanmış ilginç tartışmalar, din değiştirmeler, kozmopolit toplum yapısı içerisindeki Maniheizt, Yahudi vb. farklı inançların birbirlerine karşı

¹ Kutlu Akalın-Zafer Duygu, *Süryanî Literatürü* (Mardin: MAÜ Yayınları, 2017), 21 ve 115.

² Said Nefisi, *Mesihîyet Der İran Ta Sâdr-i İslam*, (Tahran: İntişarat-ı Esâtir, 1386), 46-52.

tutumu, bu inanç gruplarının kimi dinî ritüelleri gibi pek çok ayrıntılı bilgi bulmak da mümkündür.

Marunî Rahip Joseph Assemani'nin 1719'da derleyip yayınladığı dört ciltlik *Bibliotheca Orientalis* (BO) adlı serisinden sonra geçen iki yüzyıl içerisinde; Paul Bedjan, Gernot Wiessener, Adday Şer ve son olarak da *Muhtasarı'l-Ahbari'l-Büyye, Aḥbāru Faṭāriketi Kur-siyyi'l-Meşriq, Erbil ve Siirt Vekayinâmeleri* gibi yayımlanmış çeşitli çalışmalarda kullanılmış bu hagiyografiler ilk kez İranlı araştırmacı yazar Bavandpour tarafından Britanya, Vatikan, Fransa ve Bağdat'taki mevcut Süryanca el yazma koleksiyon ve kroniklerden derlenip –ki bu kronikler arasında Diyarbakır Keldanî Kilisesinden Bağdat'a götürülenler de vardır- Süryancasından eksiksiz şekilde notlandırmalarla birlikte Farsçaya tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bu mecmûada yer alan hagiyografilerin bazıları ilk kez dünyadaki yaygın kullanılan bir dile yani Farsçaya çevrilmiştir (Bavendpour, 8). Dolayısıyla en önemli yanını oluşturan bu özelliğiyle dikkat çeken eser, Sasanîler döneminin dinî-idarî ve siyasî hayatını anlamaya yönelik hazırlandığından alanında ilk kabul edilir. Toplamda dört ciltten oluşan eserin şimdilik sadece değerlendirmemize konu olan birinci cildi basılmıştır. Birinci cilt aynı zamanda toplam dört ciltlik eserin mukaddimesi kabul edilir. Mezkûr eser, giriş kısmının ardından dört ayrı bölüm, ekler, bibliyografya ile geniş bir dizinden oluşmaktadır. Birinci bölüm hagiyografilerin çeşit ve türlerinin tanıtımına ayrılmıştır. Bu bölümün ilk kısmında yazar, Hristiyan dünyasındaki Yunanca ve Süryanca hagiyografiler hakkında etraflıca bilgi vermiş, bunların tarihçelerine yoğunlaşmıştır. Aynı bölümde hagiyografileri Süryanî tarih yazımı kapsamında da değerlendiren yazar, olayların mahiyeti noktasında tarih yazımındaki ihtiyatî yaklaşımlara da azamî şekilde vurgu yapmıştır (Bavendpour, 26-34). İkinci bölümde ise yazar hagiyografilerin Yunan/Grekçe, Ermenice, Gürcüce ve Soğdca'daki versiyonlarını incelemiştir. Bugüne kadar uzun ve kısa metinlerden oluşan II. Şapur dönemine ait toplam altmış hagiyografinin tespit edildiğini belirten Bavendpour'a göre bunların en eski versiyonu MS. 411 yılında Edessa'da Kâtip Yakup tarafından Yunancadan Süryancaya yapılmış bir çeviridir (Bavendpour, 37-44). Yazar bu bölümün sonunda bugüne kadar çevirisi yapılan ve yapılmayan hagiyografilerin listesini de paylaşmıştır (Bavendpour, 51-62). Üçüncü bölüm ise hagiyografilerin metin-çeviri ve incelemesine ayrılmıştır. Bavendpour, bu kısımda her bir hagiyografi hakkında ayrı ayrı bilgiler vermiş,

koleksiyon / kronikleri, künyeleriyle birlikte (örneğin BHO / Doğu Kilisesi Hagiyografi Kataloğu şeklinde) göstererek nüshalar/kronikler arasındaki farklara dikkat çekmiştir. Aynı bölümde Meyâfarikîn Piskoposu Marûta'nın 410-420 yılları arasında piskopos şehitler, rahip şehitler, diyakoz şehitler ve ruhban sınıfından olmayan şehitler şeklinde kategorilere ayırdığı hagiyografileri benzer şekilde dört ayrı kategoriye ayırmıştır. Böylelikle; 1719 yılında bu hagiyografi koleksiyonlarını Vatikan'a götürüp bir kısmını da Latinceye çeviren Assemanî başta olmak üzere; diğer bazılarını XIX. ve XX. yüzyılda neşretmiş Bedjan, Bickell, Wiessener, Nöldeke, Chabot, Brock vb. isimlerin incelemelerini de göz önünde bulundurarak açıklamıştır. Yine aynı bölümde çoğunluğu Doğu Süryanî hattıyla kaleme alınmış hagiyografiler standart olması açısından Estrangelo hattıyla tekrardan yazılmıştır. Bu kısımdaki özel isimlerden, mekân isimlerine, epistemolojik, kültürel, dinî ve ekolojik (özellikle Zerdüştilerin toprak hava ve su hassasiyeti vb.) pek çok malumat, *Şayest-Neşayest* ve *Dinkerd* gibi Mazdaist ve Zerdüşti fıkhı hakkında kaleme alınmış muteber ve birincil kaynaklara dayanılarak verilmiştir. Ayrıca bu bilgiler *Kâbe-i Zerdüşt'*teki yazıt bilgileriyle de karşılaştırılarak sunulmuştur ki bu da eserin güçlü yanlarından bir diğeridir. Söz konusu kısımda orijinaleri paylaşılmış hagiyografiler eksiksiz şekilde Farsçaya tercüme edilerek analiz edilmiştir. Eserin ana gövdesini oluşturan üçüncü bölümde her biri ayrı başlıklar halinde incelenmiş olan hagiyografiler ise şunlardır:

1. Erbil Piskoposu Yuhanna ve Keşiş Yakup
2. Erbil Piskoposu Abraham
3. Ruhani olmayan Hananya/Hnana
4. Rahip Yakub ve Kızkardeşi Rahibe Meryem
5. Diyakoz Bar Hadbîşbâ
6. Ruhani Ayeç -Yelâha ve Diyakoz Hâpsî
7. Rahibe Tâkla ve Beraberindeki Dört Rahibe
8. Rahip Yakup ve Diyakoz Azad
9. Yüz On Bir Erkek, Dokuz Kadın, Yüz Yirmi Şehid
10. Beç Nikatör Piskoposu Şapur, Kerha D-Beç Söluh (Kerkük) Piskoposu İshak, Ma'na, Abraham ve Şâm'un ve Bunların Naaşlarının Urhây/Urfa Şehrindeki Yeni Şahadetgâha İntikali
11. Piskopos Nârsa ve Öğrencisi Yusuf

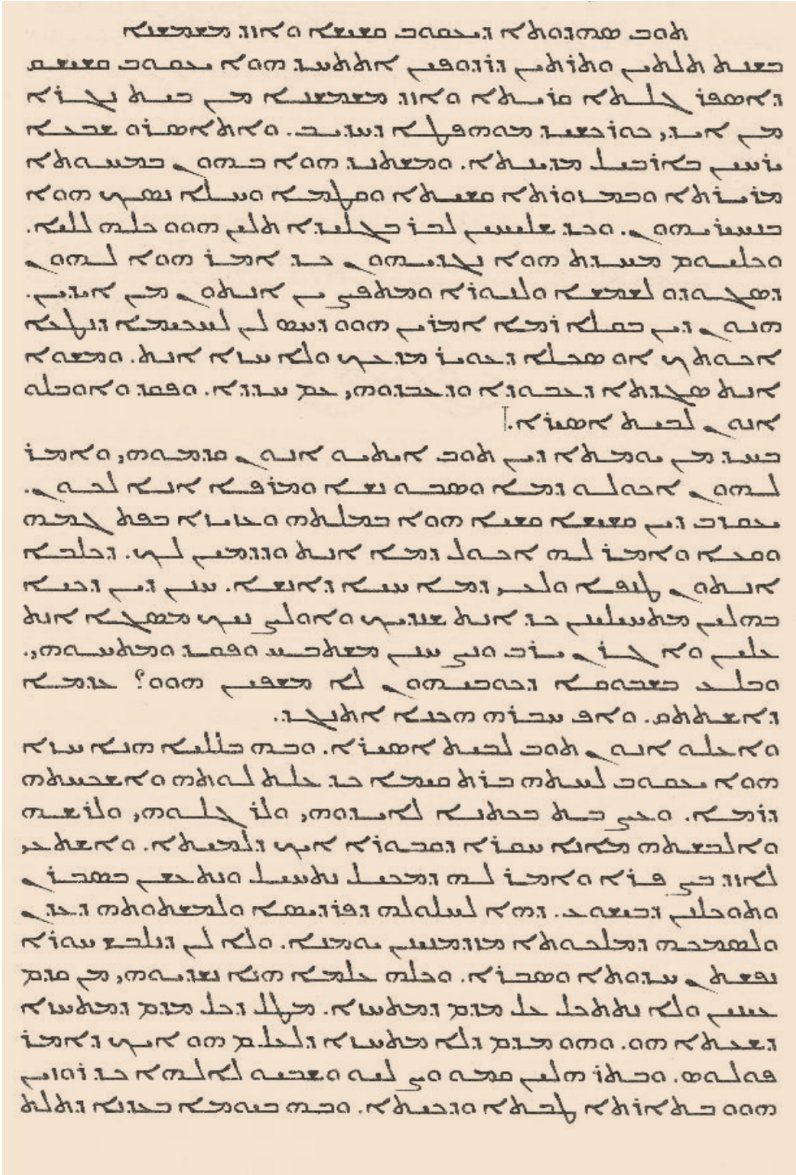
12. Kerha D-Bet Söluh - Bet Garmayî Şehitlerinin Listesi
13. Bet Zâbde (Cizre-Şırnak-İdil) Esirlerinin Amelleri
14. Ergvöl Köyü Rahibi Mary Badey
15. Kilise Reisi Bar-Şeb(i)ya ile Yanında Şehit Olan On Kardeş ile Bir Mecûsî
16. Rahip Danyal ve Rahibe Vârda
17. Piskopos Akîb Şemma(y), Rahip Yusuf ve Diyakoz Ayeṭ -Alâhay

Bavendpour sözü edilen bölümde ayrıca I. Yezdgird (MS. 399-420) ve V. Behram (MS. 421-438) dönemlerine ait hagiyografileri de araştırmasına konu etmiştir. Bu hagiyografiler de Abda, Bet Garmayîli On Şehit, Nârsey, Tatak, Müsle Edilmiş Yakup, Mihr-Şapur, Pirûz ve Yakup isimli hagiyografilerdir. Bu kısımda Pir-Geşneseb hagiyografisi de yer almaktadır ilk kez eksiksiz şekilde tercüme edilmiştir. Ayrıca bu bölümdeki hagiyografilerin en eskisi Zebîna hagiyografisidir. Aynı bölümde Yezdin'in Amelleri adlı bir başka hagiyografi daha yer almaktadır.

Dördüncü bölümde ise hagiyografilerden örnek varaklar paylaşmış olan yazar bu bölümde Bet Zâbde, Bet Garmayî ile Sasanî-Rum sınırlarını gösteren iki de harita paylaşmıştır.

Aşağıdaki örnek çeviri kısmından da görüldüğü üzere söz konusu eserde; bilim dünyasına ilk kez kazandırılmış/tanıtılmış hagiyografilerin eksiksiz çevirileri vardır. Bu bakımdan eser, Süryaniyat, Zerdüştilik, kadim İran ve Mezopotamya sahasında incelemeye yapan araştırmacılar için birincil değerinde önem arz eden bir kaynaktır. Eserdeki söz konusu hagiyografiler, din bilimleri alanında da özellikle Zerdüşti-Mazdaistlerle Mesihîlerin dinî ve kültürel münakaşaları noktasında dikkate değerdir. Bu nedenle eser dinler tarihi açısından da önemli bir kaynak mesabesinde. Sözü edilen ya da yukarıda örneği verilmiş hagiyografiler birer *menakıbnâme* türü olarak da değerlendirildiğinden; İslam dünyasındaki *menakıbnâmelerle* yapısal açılarından karşılaştırılabilir özelliğe de sahiptir, diyebiliriz.

Eserdeki Bir Hagiyografi Örneği ve Tercümesi: Rahip Yakup ve Diyakoz Azad'ın Hagiyografisi

“Felaketimizin otuz ikinci yılında³ E’sprciltâ köyünün rahibi Yakup ile Bet Nēcra’dan Azad⁴Şemaş Adibâne⁵ (𐭪𐭫𐭬𐭭 / Hađyāb / Adiyabānos) Mûbedi⁶ Hūrşîd’in eliyle tutuklandılar. Yedi ay Arb(a)il (Erbil) şehrinde zindanda tutuldular. Ciğerleri parçalayacak şekilde yaralandılar, ağır işkencelerden geçirildiler. Sonra da burun deliklerine kül ve kum doldurularak buzlu bir havada bir gece ve bir gündüz boyunca asılı tutuldular. Daha sonra onlara bizden kurtulmak istiyorsanız güneşe ve ateşe secde edin dediler. Ancak onlar; “hayır bizden uzak olsun! Biz de sizin gibi sapkın mı olalım?!” diye feryat ettiler. Bu durumu gören Mûbed, tekrar zindana götürmelerini emretti.

Bir başka gün onları tekrar Mûbedin huzuruna getirdiler. Mûbed onlara; “Kan içip kadın seçerseniz⁷ ben de sizi serbest bırakırım” dedi. Fakat konuşmakta zorlanan rahip Yakup söz verdiği üzere durmuştu ve ağlayarak dedi ki; “Sen kan iç, kurtlar gibi necis olan sizlersiniz. Bizlerse temiz imanımız üzerinde (sabitiz), sen ne kadar bizlere zulüm ve cefayı artırırsan bizim de sevaplarımızı artırmış oluyorsun ki bu şeref bizler için övülecek bir şeydir”.

Bunun üzerinde Mûbed onu yere uzatmalarını emretti ve dikenleri alınmamış sopayla ağır bir falakaya yatırdı. Öyle ki artık konuşacak gücü dahi kalmamıştı. Sonra Azad’ı da aynı şekilde falakaya yatırdılar sonra da ikisini tekrar zindana götürdüler. Oradayken Yakup gece vakti Rahibe kızkardeşinin kendisine doğru geldiğini ve vücudundaki yaralı sardığını gördü. Keten bir parçayla ellerini ayaklarını ve başını bağladı. Ona tıpkı ölülerini sardıkları beyaz bir elbise giydirdi. Diğer günün sabahı gördüğü rüyayı Azad’a anlattı ve ona; “Artık Mesih’e olan iman ve tevekkülümüz sayesinde kurtulacağız, bil ki bugün onun cennetinde ziyafete Firdevs’inde de kutlamaya davetliyiz” dedikten sonra aynı gün saat üç sularında her ikisine idam hükmü verildi.

Böylelikle bu iki aziz insanı şehrin güneyine götürdüler. Bir tepenin üzerinde onları zincire vurdular. Aynı anda askerinin birisi elindeki kılıçla başlarını bedenlerinden ayırdı. Nöbetçiler cesetlerinin başına dikildiler.⁸

³ Miladi 372 yılına denk gelmektedir. Kimi kaynaklarda 16 Ocak 354 yılı olarak da kayıtlıdır. Bk. Gorgis David Malik, *Süryanilerin Tarihi*, çev. Vedii İlmen, (İstanbul: Yaba Yayınları, 2012), 140.

⁴ Azad ismi Sasanî dönemi sikkeleri üzerinde ‘c’t olarak mevcuttur.

⁵ 𐭪𐭫𐭬𐭭 / Hađyāb / Adiyabenos; Dicle il büyük Zap arasında yer alan bölge, kuzey Asuristan bölgesi. Bk. Mşiha Zha, *Erbil Vakayinamesi*, çev. Erol Sever, (İstanbul: Yaba Yayınları, 2002), 17.

⁶ Zerdüştî / Mazdeist din adamlarına verilen unvandır. Hagiyografide bölgede etkili olduğu anlaşılan söz konusu mübedin bir başka hagiyografi de tam adı *Azer Hūrşîd* olarak geçmektedir (Bavandpour, 114).

⁷ Mazdeistlerde paganlardaki gibi kan içime ritüeli yoktur. Buradaki kan içme kesilen hayvanın vücuttan akıtılan kan miktarıyla alakalı olsa gerek. Kadın seçmek ise Hristiyan rahiplerin evlenmemesine binaendir.

⁸ Ölünün gömülmesine engel olmak içindir.

Azizleri öldüren kılıç kana bulandığından o cellat adam yakınlardaki büyük ve su dolu bir kaynağın başına giderek kılıcı(nı) yıkamak istedi. Kaynağın yakınında büyük bir de sazlık vardı. Şehir ahalişi da suyunu bu kaynaktan karşılıyordu. Burası da o iki azizin öldürüldüğü tepeye çok yakındı.

O iki şehidin kanı o suyla yıkanır yıkanmaz, kaynak su daha da kaynamaya ve giderek coşmaya, derken de otuzuncu gün kanlı su atmaya başladı ve nihayet bulunduğu yer daha da açıldı ve o kaynak su tamamen kurudu. O günden sonra da ne insanlara ne de hayvanlara tek damla su vermez oldu. Tüm bu korkunç olaylar otuzuncu günde yaşanmıştı ve şehir halkının tamamı da son derece şaşırılmıştı. Ondan sonra o su kaynağında günümüze kadar bir daha da su akmamıştır. Çeşitli fen ve maharetlerle oraya su akıtsalar da o kaynak bir daha asla su kabul etmedi ve bu belki de o kılıcın sonradan oraya saklanmak isteneceği korkusundandı.

O iki azizin öldürüldüğü gece şehir halkı güneş gibi parlayan iki nur hüzmeleri görmüşler. Gökyüzünden o iki şehidin başları üzerine vuruyordu hüzmeler. Sonraki gece oraya gittiklerinde yine aynı manzarayla karşılaşmışlar. Üçüncü gece o nişane aynı şekilde yine görünmüştü ve bu olay kurtlar gelip onların cesedini parçalayana, (vücut) azalarını parçalara ayırana dek sürmüştü.⁹ Mecusiler onların cesetlerinden geriye kalanları toprağa bulmuş ve şehrin pazarına atmışlar. Lakin cesetlerinden geriye kalmış diğer parçalar Tanrı tarafından gözden irak gizli bir şekilde toplanıp korunmuştu.

Bu azizler; kurtarıcımız Mesih'in çarınha gerildiği gün olan Nisan ayının on dördünde (şahadet) tacını başlarına giyinmişler.”

⁹ Zerdüşti fıkha göre ölümler önce *dāhme* adındaki yüksek yerlerde yırtıcılara terk edilir, ardından kemikleri toplanıp bu dāhmelerde açılan çukurlara bırakılırdı.